

Kestävää kulutusta luomupiireissä

Johanna Lamberg

Kestävästä kulutuksesta on tullut poliittisten toimenpiteiden kohde viimeisen kymmenen vuoden aikana. Poliittisissa asiakirjoissa kestävä kulutus määritellään ekotehokkuuden kautta, mihin sisältyy lukuisia ongelmia. Artikkelissa esitellään laajempi näkemys kestävästä kulutuksesta indikaattoreista, joita sovelletaan luomupiireistä kerättyyn aineistoon. Luomupiireissä kestävyys toteutuu monipuolisesti elintarvikeketjun paikallistamisena, ekologisen jalanjäljen pienentämisenä, vertaisverkoston rakentamisena, yhteistoimintana sekä uusien rakenteiden luomisena. Tällainen näkemys kestävästä kulutuksesta antaa tilaa erityisesti kestävyuden sosiaalisille ja kulttuuriselle puolelle. Tiedottavasta informaatio-ohjauksesta tulisikin siirtyä enemmän oppimista tukeviin ja ohjaaviin toimiin luomupiirien kaltaisten ruohonjuuritason hankkeiden kautta.

Yksityisen kulutuksen ja elämäntapojen ympäristövaikutukset ovat olleet asiantuntijoiden ja ympäristöjärjestöjen tiedossa koko ympäristöhuolen aikakauden ajan. Laajamittaisten poliittisten toimenpiteiden kohteeksi ne ovat kuitenkin tulleet vasta vuonna 2002 pidetyn Johannesburgin YK:n kestävästä kehityksestä huippukokouksen jälkeen. Johannesburgissa päätettiin rakentaa kestävien tuotanto- ja kulutustapojen edistämiseen tähtäävä alueellista ja paikallista ohjelmista ja hankkeista koostuva 10-vuotinen ohjelmakehikko. Suomen kansallista kestävästä kulutuksesta ja tuotannon ohjelmaa alettiin valmistella heti seuraavana vuonna ja se valmistui vuonna 2005 nimellä *Vähemmästä enemmän ja paremmin*. Johannesburgista alkunsa saaneet kestävästä kulutuksesta ja tuotannon politiikkaohjelmat ovat nyt valtioiden keskeisiä työkaluja kestävästä kulutuksesta ja tuotannon ohjaamiseen. Yhdistyneiden

kansakuntien ympäristöohjelma (UNEP) julkaisi vuonna 2008 ohjekirjan kansallisten kestävästä kulutuksesta ja tuotanto-ohjelmien luomiseksi (UNEP 2008). Ohjekirjassa kestävä kulutus ja tuotanto on määritelty seuraavasti:

Kestävä kulutus ja tuotanto on tuotteiden ja palveluiden sellaista tuotantoa ja käyttöä, joka tyydyttää perustarpeet ja tuottaa parempaa elämänlaatua samalla vähentämällä luonnonvarojen, myrkyllisten aineiden ja jätteiden käyttöä ja muiden saasteiden päästöjä koko elinkaaren aikana siten, ettei tulevien sukupolvien tarpeet vaarannu. (emt., 19.)

UNEP:n ohjekirjassa tarkennetaan edelleen kestävästä kulutuksesta ja tuotannon sisältöjä. Kestävä kulutus määritellään ”vaihtoehtoisen kulutustavan omaksumiseksi, joka perustuu vähempään materiaalin ja energian kulutukseen per tuotettu yksikkö”. Erillisinä toimenpiteinä mainitaan kierrättäminen, jätteiden synnyn vähentäminen sekä luonnonvarojen käytön tehokkuus. Kestäväksi tuotannoksi taas mainitaan suunnittelun teknologiset innovaatiot sekä parannukset tuotteissa ja tuotantoprosesseissa, kuten teollinen ekologia ja elinkaarinäkökulma. Lisäksi tavoitteena on edistää puhtaamman tuotannon käsitettä, jolla tarkoitetaan päästöjen vähentämistä, ekotehokkuutta ja vihreän tuottavuuden kaltaisia toimintoja. (emt., 19–20.)

Edellä kuvattua kestävästä kulutuksesta- ja tuotannon määritelmää on arvosteltu runsaasti eri syistä. Ensinnäkin sitä on kritisoitu markkina-lähtöiseksi sekä ainoastaan teknologisiin parannuksiin ja ekotehokkuuden keskittyväksi (Seyfang 2009). Ekotehokkuuden keskeinen ongelma on rebound-ilmiö eli se, että kulutuksen kasvu useimmiten ohittaa tuotannossa ja tuotteissa saavutetut parannukset. Perustavanlaatuisempi ongelma on kuitenkin se, että ekotehokkuusajattelu ei jätä tilaa kulttuurisille merkityksille eikä pyri lisäämään niitä. Shove (2003) huomauttaa, että ihmiset eivät kuluta energiaa ja luonnonvaroja, vaan kulttuurisesti merkityksellisiä palveluja, jotka vain sattuvat olemaan riippuvaisia luonnonvaroista. Ekotehokkuuden aika taas on ikään kuin tyhjää aikaa, jossa vain lopputulos merkitsee (Jalas 2006, 73).

Toiseksi on kyseenalaistettu ohjelmien taustalla olevia oletuksia kuluttajien luonteesta ja markkinoiden toiminnasta. Kuluttajia on pidetty rationaalisina (Moisander 2001), kun taas markkinoiden oletetaan toimivan, jos ei täydellisesti, niin vähintäänkin itseään korjaten (ympäristöarvoja huomioiden) ja demokraattisesti (kuluttaja äänestää ostospäätöksillään) (Seyfang 2009). Viime aikoina on kiinnitetty yhä enemmän huomiota kaupan valtaan määritellä, kuka tuottaa, mitä ja missä (Konefal ym. 2005; Burch & Lawrence 2007) sekä kuluttajien marginaaliseen asemaan ruokaverkostossa (Eräranta & Moisander 2006). Kuluttajapolitiikka taas usein tukeutuu informaatio-ohjaukseen, jolloin oletetaan kuluttajien tietojen olevan puutteellisia. Ongelmaa pyritään ratkomaan lisäämällä tietoa ja jäsentämällä sitä paremmin, vaikkakin nämä lähtökohdat on useissa tutkimuksissa kyseenalaistettu (esim. Hobson 2002; Slocum 2004).

Uudemmissa kulutusteorioissa kulutuksen ei nähdä olevan seurausta niinkään kuluttajien motivaatiosta ja rationaalisuudesta, vaan koostuvan erilaisista materiaalisista ja immateriaalisista toimijoista, jotka yhdessä muodostavat kulutuksen käytännön tai oikeastaan käytännön, jonka osa kulutus on (Warde 2005). Mikään käytäntö ei synny yksin toimijoista, immateriaalisista tai materiaalisista objekteista vaan näiden yhteistoiminnasta (Shove & Pantzar 2005; Warde 2005). Jos kulutusta halutaan muuttaa, olisi pystyttävä vaikuttamaan yhdessä sekä toimijoihin että objekteihin. Näin ollen myös kestävä kulutuksen ja tuotannon ongelmia tulisi ratkoa kokonaisvaltaisemmin.

Esittelen tässä artikkelissa toisenlaisen tavan määritellä kestävä kulutus käyttäen esimerkkinä vaihtoehtoisia ruokaverkostoja. Seuraavassa käyn ensin läpi vaihtoehtoisia kulutusta ja etenkin vaihtoehtoisia ruokaverkostoja käsittelevää kirjallisuutta. Toisessa alaluvussa sovellan Gill Seyfangin (2009) kehittämää kestävä kulutuksen indikaattoreita vaihtoehtoisten ruokaverkostojen suomalaiseen malliin, luomupiireihin. Lopuksi pohdin, mitä kestävä kulutuksen sisällön laajentaminen tarkoittaisi kestäväälle kulutus- ja tuotantopolitiikalle.

Kohti kestävämpää kulutusta ja tuotantoa – vaihtoehtoiset ruokaverkostot

Vaihtoehtoisen kulutuksen termi ei ole kovin vakiintunut, mutta vaihtoehtoisista ruokaverkostoista on kirjoitettu ainakin 1990-luvulta lähtien. Kansantajuisesti vaihtoehtoisella viitataan tavanomaisesta, totutusta ja vallalla olevasta jollain tavalla poikkeavaan toimintamalliin. Vaihtoehtoisilla ruokaverkostoilla on esimerkiksi viitattu tuotannon paikallisuuteen, läheisyyteen, luonnonmukaisuuteen, ruokakilometreihin tai ruoan laatuun ja luotettavuuteen. Tarkemmat analyysit ruokaverkostoista ovat kuitenkin osoittaneet, että yllä lueteltuja määreitä voidaan konstruoida hyvin eri tavoilla eivätkä ne itsessään takaa kestävyyttä. Esimerkiksi luomu- ja Reilun kaupan tuotteiden vaihtoehtoisuus liittyy lähinnä alkutuotantoon, kun taas pitkät kuljetusmatkat, ylipakkaaminen tai vaikkapa kaupan työntekijöiden oikeuksien polkeminen kyseenalaistavat niiden kestävyiden. Lisäksi vaihtoehtoisen käsite on ongelmallinen, koska se koostuu useammasta kiistanalaisesta käsitteestä. Se on lähes ainoastaan tutkijoiden käyttämä ja merkitykseltään sekä romantisoiva että marginalisoiva. (Kneafsey ym. 2008.)

Vaihtoehtoisissa ruokaverkostoissa vaihtoehtoisuuden merkitykset ovat vaihdelleet eri aikoina. Karkeasti ottaen 90-luvulla luomutuotanto oli vaihtoehtoista, kun taas 2000-luvun vaihteessa on tutkittu paljon paikallisissa ruokaverkostoissa ilmenevää laatua ja luottamusta. Viime vuosina taas on kiinnitetty hieman enemmän huomiota siihen kokonaisuuteen, jonka jokin ruokaverkosto muodostaa, ja miten kestävyyttä luodaan yhtäaikaan useammassa ruokaverkoston osassa ja useammalla kestävyyttä mittaavalla käsitteellä. Esimerksi Kneafsey kumppaneineen (2008, 54) ottavat huomioon ruuantuotannon paikan, tuotantomenetelmän, jakeluketjun, vaihtoareenan, kuluttajan ja tuottajan välisen vuorovaikutuksen, osallistumisen motiivin sekä yksilö- ja ryhmäidentiteetin muodostumisen. Jarosz (2008) luettelee samankaltaisia määreitä kulutuksen ja tuotannon välisestä lyhyestä etäisyydestä, tuotantomenetelmistä sekä ruuanostotavasta. Lisäksi Jarosz edellyttää, että vaihtoehtoisissa ruokaverkoistossa sitoudutaan sosiaaliseen, taloudelliseen ja ekologiseen kestävyuteen.

Seyfang (2009) puolestaan pyrkii ennemmin määrittelemään kestäväää kulutusta kuin koko elintarvikeketjua. Elintarvikeketjun muut osat kuitenkin sisältyvät määritelmään. Seyfang asettaa viisi indikaattoria kestäväälle kulutukselle, joita hän on tutkinut ruokaverkostojen lisäksi asumisen ja paikallisen valuutan yhteydessä. Kestävän kulutuksen indikaattorit ovat paikallistaminen, ekologisen jalanjäljen pienentäminen, yhteisön rakentaminen, yhteinen toiminta sekä uusien rakenteiden luominen. Seyfangin esittämät kestävään kulutuksen indikaattorit antavat edellä esitetyistä malleista konkreettisempia määreitä kestävyuden arviointiin. Lisäksi ne sopivat parhaiten luomupiirien analysoimiseen yhteisöllisyyden ja yhteisen toiminnan ulottuvuuksien vuoksi, jotka esimerkiksi Kneafsey'n ja kumppaneiden (2008) esimerkeissä tulevat esiin hieman toisin.

Perinteisiin kuluttajapolitiikan ohjelmiin verrattuna vaihtoehtoisten ruokaverkostojen määritelmät kestävästä kulutuksesta ja tuotannosta ovat kokonaisvaltaisempia ja sävyiltään poikkeavia. Ekologinen näkökulma on niissä vain yksi muiden joukossa. Teknisten innovaatioiden sijasta vaihtoehtoisissa ruokaverkostoissa korostetaan sosiaalisia innovaatioita ja yksittäisten tuote- ja tuotantoparannusten sijasta muutoksia edellytetään koko elintarvikeketjussa. Erityisesti välityskanavien, kuten vähittäiskaupan tai luomupiirien, rooli kulutusta muokkaavina tekijöinä nousee esiin. Kulutus ei myöskään pelkisty vain energian ja luonnonvarojen kulutukseksi tai jätehuollon ongelmaksi, vaan kulutukseen liittyviä kulttuurisia merkityksiä huomioidaan laajemmin. Tarkastelen seuraavaksi Seyfangin jaottelun kautta, minkälaisia kestävään kulutuksen ulottuvuuksia luomupiireissä esiintyy.

Luomupiirit kestävämmän kulutuksen esimerkkinä

Luomupiiri on yksittäisten henkilöiden organisoima yhdistys tai epämuodollisempi joukko ihmisiä, joka tilaa ja välittää luomutuotteita ilman voittoa ja ylimääräisiä välikäsiä. Ensimmäisiä merkintöjä luomupiireistä löytyy ainakin 90-luvun alusta Omavarainen maatalous -lehestä, vaikkakin luomupiirien kaltainen toiminta lienee ollut hyvin yleistä en-

nen teollista ruuan tuotantoa. Tyypillisesti luomupiiri toimii 1–10 aktiivisen henkilön voimin. He kokoavat tilaukset jäseniltä, välittävät ne edelleen viljelijöille ja järjestävät jakopäivän. Pienimmissä piireissä jäseniä on muutamia kymmeniä, kun taas isoimmista piireistä muutamia satoja. Luomutuotteiden yhteistilauksia järjestetään yleensä kerran kuu-kaudessa. Tuotevalikoima voi vaihdella paikallisten viljelijöiden juureksista, vihanneksista, jauhoista ja hunajasta lihaan sekä muiden välittäjien tai tukun kautta tilattaviin kotimaisiin ja ulkomaisiin luomutuotteisiin, kuten kuivahedelmiin, pähkinöihin ja pesuaineisiin.

Luomupiirit ovat suomalainen malli vaihtoehtoisista ruokaverkostoista, joita toimii muun muassa Ranskassa (AMAP), Japanissa (Teikei) ja englanninkielisissä maissa (CSA-yhteisön tukema maatalous). Lisäksi on olemassa runsas joukko muita elintarvikkeiden välittämistapoja, joilla on myös yhtymäkohtia luomupiireihin. Näitä ovat esimerkiksi perinteinen tori- ja kauppahallimyynti sekä kasvikkasi tai -laatikkojärjestelmät.

Olen kerännyt luomupiirejä koskevaa aineistoa vaihteittain ja useista eri lähteistä. Kartoitin Suomessa toimivia luomupiirejä kesällä 2006 ja lähetin kyselyn niiden toiminnasta yhteensä 28 luomupiiriin. Lomakkeen palautti 14 luomupiiriä. Olen kerännyt luomupiirien nettisivuilta tietoja luomupiirien toiminnasta sekä etsinyt luomupiirejä koskevia lehtiartikkeleita tietokannoista, Luomu-liiton lehdistä sekä internetistä. Lisäksi olen haastatellut kasvokkain ja sähköpostin välityksellä yhteensä 25 luomupiirin jäsentä. Tutkimuksessa on myös osallistuvan havainnoinnin ja toimintatutkimuksen piirteitä, sillä olen toiminut aktiivisesti kahdessa luomupiirissä. Toisessa luomupiirissä olen tehnyt osallistuvaa havainnointia toimimalla luomupiirin jakajana ja kirjaamalla ylös jakopäivien tapahtumia (Lappalainen 2007). Toisessa luomupiirissä taas toimintatutkimuksellinen ote (Heikkinen & Jyrkämä 1999) on korostunut, sillä olen ollut sekä perustamassa että kehittämässä tämän luomupiirin toimintaa. Aineiston analyysin lähtökohtana on toiminut Seyfangin (2009) kestävä kulutuksen viisi indikaattoria.

Elintarviketjun paikallistaminen luomupiireissä

Elintarvikeketjun paikallistamisen ideana on, että pyritään kohti omavaraista paikallistaloutta, korvataan tuontia ja lyhennetään elintarvikeketjua. Toisaalta paikallistaminen on nostanut esiin myös huolen siitä, että ”paikkaa” puolustetaan isänmaallisuuden hengessä, suojaudutaan ulkoapäin tulevilta uhilta, suojellaan omia yrityksiä tai estetään paikan uudistumista ja kehittymistä, sillä itsessään elintarviketalouden paikallisuus ei takaa kestävyyttä tai oikeudenmukaisuutta (Burch ym. 2006; Winter 2003). Refleksiivisen paikallisuuden käsitteellä on yritetty luoda joustoa paikallistamiseen liittyviin uhkakuviin. Refleksiivinen paikallisuus kuvaa oikeudenmukaisia ja kestäviä suhteita, joita luodaan sekä paikallisiin että kansainvälisiin tuottajiin esimerkiksi Reilun kaupan järjestelmän kautta (Seyfang 2009, 91).

Luomupiirin toiminta tukee paikallista taloutta, sillä luomupiirien välittämät elintarvikkeet ja muut luomutuotteet ostetaan mahdollisimman pitkälle lähialueen viljelijöiltä. Ainoastaan sellaiset tuotteet, joita ei saa kotimaisina, hyväksytään ulkomaisina ja silloinkin lähinnä Reilun kaupan tuotteina. Lisäksi muissa ostoksissaan luomupiiriläiset pyrkivät mahdollisuuksien mukaan suosimaan lähellä tuotettuja ja sesonginmukaisia elintarvikkeita sekä välttämään tuontiruokaa. Luomupiirit ovat muodostaneet eräänlaisen molempia toimijoita hyödyttävän tilanteen paikallisten viljelijöiden ja kuluttajien välille välittämällä luomutuotteita ilman voittoa. Kuluttajahinnat jäävät kauppa alhaisemmiksi, koska tukkuportaat tai kauppa jäävät välistä pois. Samalla myös tuottajahintaa pystytään nostamaan, jolloin tuottaja saa luomupiirin kautta hieman enemmän tuotteistaan kuin myydessään kaupalle tai tukulle.

Paikallistaloudellista näkökulmaa tärkeämpänä luomupiiriläiset pitävät lyhyen elintarvikeketjun vaikutuksia valvottavuuteen, luotettavuuteen ja tuotteiden laatuun, mistä on käyty runsaasti keskustelua (esimerkiksi Sage 2003; Goodman 2003). Luomupiirissä kuluttajalla on mahdollista vähintäänkin tietää, mistä ruoka tulee, mutta myös kohdata viljelijä henkilökohtaisesti ja vaihtaa kuulumisia. Tällainen kontakti tuo turvallisuuden ja luotettavuuden tunnetta sekä nostaa arvostusta ruokaa kohtaan. Samalla on mahdollista saada henkilökohtaista palvelua. Lisäksi lyhyet kuljetusmatkat vaikuttavat laatuun siten, että

elintarvikkeet välitetään tuoreina, oikeaan aikaan kerättyinä ja välttämättä pidempien kuljetusten ja varastoinnin aiheuttamia laatuvaurioita. Näin 35-vuotias nainen perustelee luomupiirin jäsenyyttään:

Ruoka on tuoreempaa ja säilyy siksi kauemmin... Tuoreemmassa ruuassa on ravintoaineet paremmin tallella kuin päivä- tai viikko-kausia varastossa maanneessa. (...) Ruokapiirin kautta saa luotettavaa tietoa ruuan alkuperästä, joskus pääsee jopa tapaamaan tuottajaa ja näkemään pellot, joilla ruoka on viljelty.

Myös elintarvikeketjun lyhentämistä pidetään tärkeänä ekotehokkuuden näkökulmasta, jota käsittelen enemmän seuraavassa luvussa. Ekotehokkuusnäkökulman voimakas läsnäolo selittää osin paikallistaloudellisen ja muiden paikkaan, alueelliseen identiteettiin (Sireni 2006) tai omavaraisuuteen (Seyfang 2009) liittyvien näkökulmien puuttumisen, sillä ekotehokkuudessa ainoastaan kulutetut luonnonvarat ja energia ovat tärkeitä.

Ekologisen jalanjäljen pienentäminen luomupiireissä

Seyfang (2009) määrittelee ekologisen jalanjäljen ympäristövaikutuksia ja luonnonvarojen kulutusta laajemmin koskemaan myös sosiaalisia vaikutuksia ja epätasa-arvoisuutta. Ekologista jalanjälkeä pienentävät toimet voivat esimerkiksi vähentää kuluttajien tarpeita ja tukea vähähiilisen elämäntavan omaksumista. Ekologisen jalanjäljen pienentäminen toteutuu luomupiireissä yllättävän monipuolisesti eikä se pidätydy yksin esimerkiksi nykyisen luomuaatteen (luonnonmukaisen tuotantotavan) tai esimerkiksi lähiruuan (ruokakilometrien, luotettavuuden) moninaisissa merkityksissä. Luomupiiriläisistä moni osoittautui kasvissyöjäksi, on tinkinyt omista tarpeistaan ja on vähentänyt luonnonvarojen kulutusta elintarvikeketjun useammassa osassa. Luomupiireihin liittyy myös merkkejä siirtymisestä immateriaaliseen talouteen esimerkiksi siten, että ruuan tuottajalta halutaan ostaa palveluita oli kyse sitten perinteisestä asiakaspalvelusta, ystäväystymisestä tai luonnonhoitopalveluista.

Luomupiiriläisillä on hyvin kattava lähestymistapa ruokavalintojensa ympäristö- ja yhteiskunnallisiin vaikutuksiin. Yksittäisillä jäsenillä tämä on karkeasti ottaen jakautumassa kahteen näkökulmaan, joista ensimmäinen huomioi ympäristö- ja yhteiskunnallisia vaikutuksia laajemmin ja toinen keskittyy lähinnä ympäristönäkökulmaan ja ekotehokkuuteen. Laajemmassa näkökulmassa ollaan kiinnostuneita tuotannon, kuljetusten ja varastoinnin vaikutuksista niin ympäristöön, työntekijöihin kuin itse tuotteiden laatuun. Huoli ei koske niinkään kotimaista tuotantoa tai luontoa vaan esimerkkejä nostetaan esiin ulkomailta. Toisessa näkökulmassa taas ekotehokkuus on selkeästi voimakkain ellei jopa ainoa peruste luomupiirin toiminnassa mukana olemiselle. Tällöin esimerkiksi tuotteiden laatu tai ihmisoikeuksiin liittyvät kysymykset eivät saa juuri lainkaan huomiota, kuten 25-vuotias mies kuvaa:

Mä en osta luomua minkään muun takia, kun että se kuormittaa luontoa hieman vähemmän. Kanamunissa se on eri. Ne tuotetaan eri tavalla kuin tehotuotannon kananmunat.

Ekotehokkuuden nimissä ruuan valinnassa painotetaan ensisijaisesti kotimaisuutta ja paikallisuutta, koska siten voidaan vähentää kuljetuksiin kuluva energiaa, kun elintarvikkeet *”on sitten seissyt siinä samassa varastossa pidemmän aikaa kuin että niitä olisi vaihdeltu ja kuljetettu laivaan ja tuotu tänne”* (mies 29 v.). Samalla omista ruokavalinnoista suositetaan kotimaisia ja sesonginmukaisia vihanneksia. Kasvihuonetuotettuja vihanneksia taas pyritään välttämään riippumatta siitä, onko ne kasvatettu Suomessa vai muualla. Samalla luomupiiriläiset kuitenkin tunnistavat kotimaisen sesonginmukaisen ruuan vaikeudet. Suomen ilmasto tekee sesongista lyhyen ja rajallisen. Siten sesonginmukainen ateriointi on ideaali, johon pyritään vaihtelevalla menestyksellä ja jota ei pidetä täysin realistisena:

Pitäisi miettiä juuri silleen, että kesällä säilöisi kauheasti ja talvella kävisi metsästävässä riistaa tai syödä sitä lihaisampaa ruokaa. Se olisi se ideaali, jolla Suomessa tulisi elää oikeestaan. En nyt käytännössä siihen (ryhtyisi). (Mies 29 v. Lisäys suluissa JL.)

Yhteisön rakentaminen

Erilaisilla yhteisöillä ja vertaisverkostoilla on todettu olevan positiivisia vaikutuksia kestävien käytäntöjen muodostamiseen ja leviämiseen. Esimerkiksi viljelijöiden keskinäiset verkostot ovat lisänneet ympäristömyönteisten käytäntöjen leviämistä ja avartaneet osallistujien joukkoa (Lockie 2006). Myös kuluttajat rakentavat ja hyödyntävät aktiivisesti verkostoja, joissa levitetään tietoa uusista innovaatioista ja vaihdetaan tietoa ja kokemuksia (Mokka & Neuvonen 2006). Seyfangin (2009) mukaan yhteisöllisyyden ideaalina olisi kaikille avoin ja yhtenäinen yhteisö, jossa jokaisen jäsenen taitoja ja työtä arvostetaan. Yhteisössä rakennetaan verkostoja, jotka kannustavat, luovat sosiaalista pääomaa ja rohkaisevat osallistumaan sekä jakamaan kokemuksia ja ideoita.

Luomupiiri luo verkostoja ja vuorovaikutusta jäsenten sekä jäsenten ja viljelijöiden välille monella tapaa. Ensinnäkin luomupiiri on jo itsessään kohtaamispaikka ja kaikille avoin yhteisö, johon jokainen voi halutessaan osallistua. Nimenomaan toisten jäsenten tai viljelijöiden kohtaaminen on luomupiirissä itsessään tärkeää ja seikka, joka nykymuotoisesta kaupasta puuttuu. Luomupiiristä on mahdollista saada ”parasta mahdollista asiakaspalvelua, jollaista ei voi edes uneksia saavansa mistään marketista” (nainen 35 v.). Luomupiireillä ei kuitenkaan ole yleensä minkäänlaisia pysyviä julkisia tiloja käytössään (ilmoitustauluja ja internetiä lukuunottamatta), jossa luomupiiriläiset voisivat kohdata tai jakaa informaatiota jakopäivien ulkopuolella. Tämän vuoksi muunlaiset foorumit, kuten sähköpostilistat, keskustelupalstat ja jäsenlehdet ovat tärkeitä.

Pääosin luomupiirien vuorovaikutus tapahtuu kasvokkain jakopäivänä jäsenten hakiessa ruokia sekä kokousten tai muiden tapaamisten yhteydessä. Luomupiirien vuorovaikutteisuus vaihtelee tapauskohtaisesti, mutta yleisesti voisi sanoa, että luomupiirit eivät ole kovin vuorovaikutteisia tai vuorovaikutukseen rohkaisevia, mutta poikkeuksiakin on. Esimerkiksi jakotilanteissa vaihdetut vuorosanat tai sähköpostilistoilla käytävät keskustelut ovat hyvin lyhyitä ja muodollisia. Tutkimuskohteena olleessa isommassa luomupiirissä tämän suurempaa yhteisöllisyyttä ei edes kaivattu. Itse asiassa luomupiirien yhteisöllisyyden lisääminen ymmärrettiin sen kehittämiseksi sitovampaan tai ”ideologi-

sempaan” suuntaan, mihin ei oltu valmiita. Joka tapauksessa luomupiirit tarjoavat mahdollisuuden vuorovaikutukseen ja kohtaamiseen niille, jotka sitä haluavat. Edellisen vuoden aikana luomupiireissä on kehitetty uusia vuorovaikutuskanavia, kun kolme suurempaa luomupiiriä on luonut keskustelufoorumeja kotisivujen yhteyteen ja yksi näistä luomupiireistä julkaisee omaa jäsenlehteä. Alla eräs luomupiirin aktiivinen jakaja kuvaa yhteisöllisyyden ongelmia:

Just se ongelma, miksi (paikkakunta) luomupiiri on niin hankala, koska se on sellainen yhteisö. Ihmiset tuntee toisensa hirveän hyvin ja kaikki tehdään ikään kuin yhdessä. Se vaatii sitoutumista sellaiseen sosiaaliseen piiriin, joka nostaa kynnyistä automaattisesti ainaikin mulla. Sitä paitsi se on hirveän paljon ideologisempaa toimintaa. (Mies 25 v.)

Luomupiireissä jäsenten taitoja ja työtä hyödynnetään vaihtelevasti, sillä niissä on erilaisia työtehtäviä, joissa tarvitaan monenlaisia taitoja aina maksuliikenteen hoitamisesta yhdistyksen hallinnollisiin tehtäviin, tiedottamiseen, tilausten tekemiseen ja tuottajiin yhteydenpidosta kotisivujen, sähköpostilistojen ja tilausjärjestelmien luomiseen ja ylläpitämiseen. Pienemmissä luomupiireissä työtehtäviä on vähemmän ja kaikki työtehtävät yleensä hoitaa yksi henkilö, mutta suuremmissa luomupiireissä työtehtävistä vastaa useampi henkilö. Myös tilaajajäseniä yritetään saada mukaan vähintäänkin jakamaan tuotteita jakopäivinä. Työnjako näyttää kuitenkin olevan luomupiirien kipukynnys, sillä vapaaehtoisista on toistuvasti pulaa ja työt kasautuvat muutamille aktiivisille. Luomupiirien toihin kaivataankin lisää aktiivisuutta jäseniltä.

Jos haluaa tehdä elämästään vaikeampaa, voi siihen (luomupiiritointimintaan) tulla mukaan. Huomaa että toiset näkee hirveän paljon vaivaa sen eteen, että kymmenet ihmiset voi ostaa luomutuotteita. Kyllä se on aikamoista. Välillä miettii, että miten kaikista aktiivisimmat jaksaa sitä. (Nainen 25 v.)

Yhteinen toiminta

Yhteisen toiminnan tavoitteena on rohkaista ja voimaannuttaa ihmisiä yhteistyöhön ja yhteiseen päätöksentekoon sekä samalla luoda pohjaa laajemmalle muutokselle ja uudenlaisten normien hyväksymiselle (Seyfang 2009). Luomupiirit ovat toimintaidealtaan yhteistoiminnallisia, sillä kuluttajat saavuttavat taloudellista etua kyetessään joukkona ostamaan tuottajilta suurempia määriä ruokaa. Samalla luomupiirit tuovat kuluttajien saataville monipuolisen valikoiman lähellä tuotettuja luomutuotteita, joita ei kaupoissa ole tarjolla. Tällä tavalla luomupiiri madaltaa osallistumiseen liittyviä rajoja sekä hinnoittelussa että saatavuudessa, sillä pääosin markkinoilla oleva luomu on elitististä ja sitä on rajoitetusti saatavilla. Esimerkiksi kuluttajatutkimuksissa lähi- ja luomutuotteiden hinta ja saatavuus on nostettu toistuvasti esiin ostamisen esteeksi (Kantaneen 2002; Leipämaa & Laaksonen 2003). Samalla luomupiirit ratkovat (joskin rajoitetusti) sosiaalisen eriarvoisuuden kysymyksiä, sillä suurimmat luomupiirit toimivat yliopistoissa, joissa valtaosa jäsenistä on vähävaraisia opiskelijoita. Turun yliopiston luomupiirin perustajajäsen Mikko Nygren (2009) perustelee luomupiirin perustamista nimenomaan tällä tavoin luomupiirin jäsenlehdessä:

Luomutuottajia piti tukea ja toisaalta köyhillä opiskelijoilla ei ollut välttämättä varaa hankkia kalliita luomutuotteita monien välikäsien kautta Turun ruokakaupoista.

Luomupiirien jäsenten keskinäisen yhteistyön lisäksi luomupiireissä syntyy toisinaan yhteistyötä luomupiirien viljelijöiden välille esimerkiksi heidän sopiessa yhteisistä kuljetuksista. Toisaalta ei ole tietoa, syntyykö viljelijöiden välille enemmän kilpailua kuin yhteistyötä. Ilmeistä kuitenkin on, että luomupiirien viljelijöiksi valikoituu kannattavuuden nimissä usein sellaisia viljelijöitä, joilla on monipuolinen tuotevalikoima sekä halukkuutta luomupiirin kaltaiseen suoramarkkinointiin. Lisäksi yhteistoimintaa syntyy luomupiirin ja muiden instituutioiden välille, mikäli luomupiiri toimii esimerkiksi jonkin järjestön tai muun tahon (ylioppilaskunta, päiväkot) alaisuudessa tai yhteydessä.

Luomupiirit järjestävät myös yhteistä toimintaa, kuten keskustelutilaisuuksia sekä erilaisia kasvisruoka- ja luonnonyrittikursseja vaihtelevasti, mutta pääpiirteittään harvoin, sillä pääosa luomupiirien resursseista kuluu luomutuotteiden välittämiseen. Toisaalta yhteisöllisyys ja yhteinen toiminta eivät ole aina luomupiireissä toivottavia asioita, vaan ne voidaan kokea liian sitoviksi ja esteeksi osallistumiselle. Osa luomupiireistä perustetaan nimenomaan ”matalan kynnyksen” luomupiireiksi tai halutaan säilyttää sellaisina, vaikka työnjaon ongelmat uhkaisivat piirin olemassaoloa tai toimintaa. Yhteinen toiminta vaikuttaakin olevan luomupiirien heikoin lenkki ja niiden voimaannuttava vaikutus vaihtelee huomattavasti jo tutkimuksessa olleiden kahden luomupiirin välillä.

Uusien rakenteiden luominen

Uudemmissa kulutusteorioissa on otettu vakavasti valintoja ohjaavat rakenteet. Näiden näkökulmien mukaan kuluttajien tarpeet eivät luotuotteita vaan tuotteet tai ennemminkin sosiaaliset käytännöt luovat tarpeita (Shove 2003; Shove & Pantzar 2005). Warde (2005) esittää, että kulutus tulisi nähdä käytännön seurauksena ja että melkein kaikki käytännöt pitävät sisällään kulutusta. Jos kulutustutkimuksen kohde käännetään tällä tavalla ikään kuin ylösalaisin, ei ole lainkaan yhdentekevää, minkälaisissa puitteissa vihreä kulutus tapahtuu. Esimerkiksi Horton (2006) on tutkinut vihreän arkkitehtuurin käsiteellä, minkälaisia verkostoja, tiloja, materiaaleja ja aikoja vihreät aktiivit käyttävät. Seyfang (2009) puolestaan pohjustaa uudenlaisten rakenteiden merkityksen syväekologisille uuden talouden käsitteille hyvinvoinnista, työstä, edistyksestä ja ekologisesta kansalaisuudesta.

Luomupiirit luovat toiminnallaan uusia rakenteita, jotka eivät niinkään perustu markkinalogiikkaan, suuruuteen ja halpaan hintaan, vaan vapaaehtois- ja yhteistyöhön, pienuuden, läheisyyden sekä reiluuden logiikkaan. Luomupiirien työ perustuu vapaaehtoisuuteen ja työtä pyritään jakamaan ja kierrättämään jäsenten kesken. Myös viljelijän työtä arvostetaan ja osa jäsenistä on valmiita maksamaan esimerkiksi kaupasta hankittavasta luomuruuasta enemmän samalla tinkien omista

kulutustottumuksistaan. Samoin hyvinvoinnin nähdään syntyvän ympäristö- ja yhteiskuntavastuullisesta alkutuotannosta, jonka vaikutukset heijastuvat sekä omaan että maataloustyöntekijöiden ruumiiseen, kuten myös ympäristöön. Lisäksi hyvinvointi muodostuu jakeluketjussa viljelijän ja toisten luomupiiriläisten kohtaamisessa. Samalla materiaallinen hyvinvointi korvautuu aineettomilla ja laadullisilla ”palveluilla”, kuten juttutuokiolla luomupiiriläisten ja viljelijöiden kesken, sekä terveellisen, sesonginmukaisen lähiruoan syömisestä syntyvällä nautinnolla.

Luomupiiri myös rajoittaa kuluttajien valintoja määrittelemällä ennakoon, mitä on tilattavissa ja milloin. Siten luomupiirit ohjaavat kulutusvalintoja tarjonnallaan. Jos marketit houkuttelevat ihmisiä ostamaan enemmän kuin oli tarkoitus (Dixon 2007), luomupiirit ohjaavat ihmisiä suunnitelmallisuuteen, uuden kokeilemiseen ja jopa luopumiseen. Suunnitelmallisuutta lisäävät tietyt tilaus- ja jakopäivät, jolloin on yleensä arvioitava kuukauden tarpeet kerralla. Luomupiirissä tarjolla olevat tuntemattomimmat tuotteet, esimerkiksi härkäpavut ja tattari, taas ohjaavat kuluttajia kokeilemaan ja omaksumaan vähemmän tunnettuja, kestävämpiä vaihtoehtoja. Käytännön ohjeita ja vertaistukea ruuanlaittoon puolestaan saa luomupiirien kotisivuilta ja keskustelupalstoilta. Luomupiirien tarjonta on myös vuodenaajoista ja sesongista riippuvaista. Osa juureksista saattaa loppua jo joulukuun mennessä. Kanamunien tarjonta taas riippuu kanojen lepoajoista eikä suuren kysynnän vuoksi aktiivisimpaankaan muninta-aikaan pystytä vastaamaan koko kysyntään. Toki tulee muistaa, että luomupiiriläisten ostot luomupiiristä jäävät usein vähäisiksi suhteessa koko kulutukseen (jäsenten oman arvion mukaan 10–50 %).

Luomupiirien kyky valtauttaa jäseniään aktiivisiksi kansalaisiksi on hieman ristiriitainen kysymys, sillä päällisin puolin luomupiirit eivät vaikuta kovinkaan aktiivisilta yhteiskunnallisilta toimijoilta eivätkä luomupiirien jäsenet myöskään haastatteluissa pitäneet itseään tai luomupiirin jäsenyyttä kovinkaan poliittisena tekona. Sen sijaan luomupiiriläiset haluavat vaikuttaa lähinnä omaan, perheensä ja ympäristön terveyteen ja hyvinvointiin. Kaikki muu vaikuttaminen tuntuu vieraalta ja vastentahtoista. Samat henkilöt kuitenkin tunnistavat, että heidän ostospäätöksillään on väliä, sillä ”luomu ei voi kannattaa vain periaat-

teessa ilman, että ostaa sitä”. Osa luomupiiriläisistä toimii myös hyvin aktiivisesti yhteiskunnassa muissa tilanteissa ja rooleissa esimerkiksi kunnallispolitiikassa, kansalaisjärjestöissä sekä työpaikkojensa ja lastensa koulujen kautta. Alla olevassa haastattelupätkässä eräs luomupiiriläinen arvioi omia vaikutusmahdollisuuksiaan:

Hankala nähdä, että oma elämä vaikuttaisi laajemmin siihen, mihin ihmiskunta ja maapallo on menossa, mutta totta kai tässä nyt on kaksi kasvissyöjää, jotka ostospäätöksillään vaikuttaa. Jos yhä enemmän ja enemmän ihmiset alkaa ostamaan luomua silloin sitä tuotetaan enemmän, että sitä kautta, vaikka ei haluaisikaan. (Mies 29 v.)

Kohti kestävämpää kulutusta

Kirjoituksen alussa kritisoin kestävästä kulutuksesta määritelmää siitä, että se keskittyy liiaksi teknologisiin parannuksiin ja ekotehokkuuteen eikä tällä tavoin pysty pysäyttämään kulutuksen kasvua ja ymmärtämään, mistä kulutuksessa on kulttuurisesti kyse. Lähtökohdana oli ajatus, että ihmiset eivät kuluta energiaa tai luonnonvaroja, vaan ”palveluita”, jotka vain sattuvat olemaan riippuvaisia energiasta ja luonnonvaroista. Tämän vuoksi olisi ymmärrettävä, mistä näissä kulutuskäytännöissä on kyse ja tarkasteltava kestävästä kulutuksesta monipuolisemmin. Varsinainen kestävästä kulutuksesta tarkastelu rajautui akateemiseen keskusteluun vaihtoehtoisten ruokaverkostojen ’vaihtoehtoisuudesta’. Ruokaverkostoissa kestävyyttä on yritetty mitata esimerkiksi ruokakilometrien, paikallisuuden, läheisyyden ja luonnonmukaisuuden käsitteillä. Jokaisen käsitteen kyky mitata kestävyyttä on kuitenkin osoittautunut hyvin tilannekohtaiseksi ja viime aikoina vaihtoehtoisella on viitattu sel-laisiin ruokaverkostoihin, jotka pyrkivät luomaan kestävyyttä yhtäaikaan useammassa ruokaverkoston osassa ja useammalla kestävyyttä mittavalla käsitteellä.

Käytin luomupiiriaineistoa havainnollistamaan Seyfangin kestävästä kulutuksesta indikaattoreiden sisältöjä. Toinen mahdollisuus olisi ollut käyttää indikaattoreita kehittämään luomupiirien toimintaa, jolloin luo-

mupiirejä olisi tarkasteltu kriittisemmin. Elintarvikeketjun paikallistaminen ilmeni luomupiireissä toisaalta paikallistaloudellisena näkökulmana luomupiirien paikallisen tarjonnan sekä kuluttajien ja tuottajien kumppanuussuhteen kautta. Lisäksi paikallistaminen liittyy kuluttajien ja tuottajien väliseen luottamukseen sekä tuotteiden laatuun. Ekologinen jalanjälki puolestaan kuvasi luomupiiriläisten elintarvikejärjestelmään liittyvää ympäristö- ja yhteiskunnallista huolta laajasti. Luomupiirit onnistuivat myös rakentamaan avoimia yhteisöjä, joihin on helppo liittyä. Toisaalta yhteisöllisyys on toisinaan niin avointa, että yhteiseen toimintaan houkutteleminen on luomupiiritoiminnan haaste. Luomupiirit myös luovat vaihtoehtoisia tarjonnan ja kulutuksen rakenteita, sillä ne kiinnittävät huomiota elintarvikeketjun ympäristövastuullisuuden laajasti, perustuvat vapaaehtoistyöhön ja kumppanuuteen sekä ohjaavat kuluttajia vähentämään kulutustottumuksia.

Kestävän kulutus- ja tuotantopolitiikan kannalta kestävän kulutuksen sisällön laajentaminen ekotehokkuudesta kohti laajempia ekologisen, taloudellisen, sosiaalisen ja kulttuurisen kestävyuden merkityksiä toisi enemmän esiin niitä ehtoja, joiden puitteissa muutokset tapahtuvat. Erityisesti yhteisön ja yhteistyön indikaattorit toivat esiin vertais-tuen ja yhdessä tekemisen kautta tapahtuvaa oppimista. Uusien rakenteiden luominen puolestaan muistuttaa, että kulutus on hyvin pitkälle riippuvainen sitä ympäröivistä käytännöistä ja sosioteknisistä järjestelmistä. Elintarvikejärjestelmä on sosiotekninen järjestelmä, joka vastustaa muutosta ja muuttuu hyvin hitaasti. Luomupiirien kaltaiset ruohonjuuritaso innovaatiot voivat kuitenkin murtaa elintarvikejärjestelmään sisäänkirjoitettua polkuriippuvuutta ja luoda uudenlaisia polkuja (Seyfang 2009). Luomutuotantoa ja sen taustalla toiminutta yhteiskunnallista liikettä voidaan pitää tällaisena esimerkkinä (Smith 2006). Kestävälle kulutus- ja tuotantopolitiikalle polkuriippuvuuksien katkaiseminen tarkoittaisi ainakin radikaaleja muutoksia informaatio-ohjauksessa.

Nykyisen informaatio-ohjauksen ongelmat ovat hyvin laajalti tunnistettuja ja informaatio-ohjausta pidetään tehottomana, vaikkakin hyvin suosittuna ohjausmuotona (Hobson 2002; Slocum 2004; Berg 2008). Kuluttajien vertaisverkostoista tehty tutkimus taas on osoittanut ryhmässä ja tekemällä oppimisen etuja. Lisäksi ruohonjuuritaso hank-

keissa kansalaisten tilanteinen ja paikallinen tieto tulee käyttöön ja tekee toiminnasta mielekkäämpää sekä oppimisesta syvällisempää (Seyfang 2009, 76; Carolan 2007). Uudet sosiaaliset innovaatiot saattavat alunperin olla hyvinkin pieniä ja niiden positiiviset vaikutukset näyttäisivät liittyvän ennemmin yhteisön sisäiseen kehitykseen kuin laajemmin yhteiskuntaan. Laajempien sosioteknisten järjestelmien muuttamisessa pienet paikalliset hankkeet kuitenkin toimivat koealustoina, joissa uusia toimintatapoja kehitetään ja käynnistetään sellaiseen muotoon, että ne ovat myöhemmin siirrettävissä laajempien ihmisryhmien käyttöön. (Seyfang 2009.) Informaatio-ohjauksen näkökulmasta tämä tarkoittaisi, että käsityksiä sekä oppimisesta että informaatio-ohjauksen luonteesta muutetaan. Näin ollen tiedottavasta informaatio-ohjauksesta voitaisiin siirtyä yhä enemmän oppimista tukeviin ja ohjaaviin toimenpiteisiin. Laajojen tiedotuskampanjoiden sijasta tai rinnalla tulisi toimia pienimuotoisia asukas- tai kuluttajalähtöisiä hankkeita, jotka toimisivat eräänlaisina kokeina.

Lähteet

- BERG A (2008) Hyljeksityt säännökset, kiistelty verotus ja tehoton tieto. Teoksessa *Kulutuksen politiikat arjen muovaajana. Pullonkauloja kestävän kulutuksen ja tuotannon ohjauskeinojen valinnassa*. Toim. M Lammi, J Mäkelä, J Varjonen, 66-93. Kuluttajatutkimuskeskuksen vuosikirjoja 4. Kuluttajatutkimuskeskus. Helsinki.
- BURCH D, LAWRENCE G (toim.) (2007) *Supermarkets and Agri-food Supply Chains: Transformations in the Production and Consumption of Foods*. Edward Elgar. Cheltenham, UK.
- BURCH D, LYONS K, LAWRENCE, G (2006) Mitä „vihertyminen“ tarkoittaa? Kuluttajat, maatalous ja elintarviketeollisuus. Teoksessa *Ruokakysymys*. Toim. T Mononen, T Silvasti, 69-87. Gaudeamus. Helsinki.
- CAROLAN M S (2007) Introducing the concept of tactile space: Creating lasting social and environmental commitments. *Geoforum* 38 (6) 1264-1275.
- DIXON J (2007) Supermarkets as New Food Authorities. In: *Supermarkets And Agri-Food Supply Chains. Transformations in the Production and Consumption of Foods*. Toim. G Lawrence, D Burch, 29-50. Edward Elgar. Cheltenham.
- ERÄRANTA K, MOISANDER J (2006) Miten kuluttajaa hallitaan markkinoilla ympäristöpoliittisena toimijana? Teoksessa *Arkielämän ympäristöpoliittikka*. Toim. I Massa, S Ahonen, 17-32. Gaudeamus. Helsinki.

- GOODMAN D (2003) The quality “turn” and alternative food practices: reflections and agenda. *Journal of Rural Studies* 17 (1) 1-7.
- HEIKKINEN L T, JYRKÄMÄ J (1999) Mitä on toimintatutkimus? Teoksessa: *Siinä tutkija missä tekijä: toimintatutkimuksen perusteita ja näköaloja*. Toim. L T Heikkinen, R Huttunen, P Moilanen, 25-62. Atena. Jyväskylä.
- HOBSON K (2002) Competing discourses of sustainable consumption: Does the ‘rationalisation of lifestyles’ make sense? *Environmental Politics* 11 (2) 95-120.
- HORTON D (2006) Demonstrating environmental citizenship? A study of everyday life among green activists. In: *Environmental citizenship*. Toim. D Bell, A Dobson. MIT Press. Cambridge.
- JALAS M (2006) *Busy, wise and idle time: A study of the temporalities of consumption in the environmental debate*. (Dissertation). Acta Universitatis oeconomicae Helsinkiensis A 275/2006. Helsinki.
- JAROSZ L (2008) The city in the country: Growing alternative food networks in metropolitan areas. *Journal of Rural Studies* 24 (3) 231-244.
- KANTANEN T (2002) *Kuluttaja luomuvuolinnan edessä: Tutkimus päivittäistavaroihin liitettyjen laaja-alaisten kulutusseuraamusten hyväksymisestä ja torjunnasta*. (Dissertation). (Acta Wasaensia 97/2002). Universitas Wasaensis. Vaasa.
- KNEAFSEY M, COX R, HOLLOWAY L, DOWLER E, VENN L, TUOMAINEN, H (2008) *Reconnecting consumers, producers and food. exploring alternatives*. Berg. Oxford.
- KONEFAL J, MASCARENHAS M, HATANAKA M (2005) Governance in the Global Agro-food System: Backlighting the Role of Transnational Supermarket Chains. *Agriculture and Human Values* 22 (3) 291-302.
- LAPPALAINEN S (2007) Havainnoinnista kirjoitukseksi. Teoksessa *Etnografia metodologiana. Lähtökohdista koulutuksen tutkimus*. Toim. S Lappalainen, P Hynninen, T Kankkunen, E Lahelma, T Tolonen, 113-134. Vastapaino. Tampere.
- LEIPÄMAA H, LAAKSONEN P (2003) ”Kyllä lähiruokaa voisi syödä, mutta ...” *Kvalitatiivinen tutkimus lähiruuan hyväksymisestä osaksi omaa ruokailua*. Vaasan yliopiston julkaisuja, Selvityksiä ja raportteja 104/2003. Vaasa.
- LITTLE J, ILBERY B, WATTS D (2009) Gender, consumption and the relocalisation of food: A research agenda. *Sociologia Ruralis* 49 (3) 201-217.
- LOCKIE S (2006) Networks of agri-environmental action: Temporality, spatiality and identity in agricultural environments. *Sociologia Ruralis* 46 (1) 22-39.
- MOISANDER J (2001) *Representation of green consumerism: A constructionist critique*. (Dissertation) Acta Universitatis oeconomicae Helsinkiensis A185/2001. Helsinki.
- MOKKA R, NEUVONEN A (2006). *Yksilön ääni: Hyvinvointivaltio yhteisöjen ajalla*. Sitra. Helsinki.
- NYGREN M (2009) *Aatteista toiminnaksi. Luomupiiriin syntyhetket*. Luonnonmukainen (1) 4.
- SAGE C (2003) Social embeddedness and relations of regard: Alternative ‘good food’ networks in South West Ireland. *Journal of Rural Studies* 19 (1) 47-60.
- SEYFANG G (2009) *The new economics of sustainable consumption: Seeds of change*. Palgrave Macmillan. Basingstoke.

- SHOVE E (2003) *Comfort, cleanliness and convenience: The social organization of normality*. BERG. Oxford.
- SHOVE E, PANTZAR M (2005) Consumers, producers and practices: Understanding the invention and reinvention of nordic walking. *Journal of Consumer Culture* 5 (1) 43-64.
- SIRENI M (2006) Paikallinen ruoka: Marginaalinen ilmiö vai tulevaisuuden trendi? *Alue Ja Ympäristö* (1) 50-57.
- SLOCUM R (2004) Polar bears and energy-efficient lightbulbs: strategies to bring climate change home" *Environment and Planning D: Society and Space* 22 (3) 413 – 438.
- SMITH A (2006) Green niches in sustainable development: the case of organic food in the United Kingdom. *Environment & Planning C: Government and Policy* 24 (3) 439-458.
- United Nations Environmental Program (2008) *Planning for change: Guidelines for national programmes on sustainable consumption and production*. http://www.unep.org/pdf/UNEP_Planning_for_change_2008.pdf
- WARDE A (2005) Consumption and theories of practice. *Journal of Consumer Culture* 5 (2) 131-153.
- WEATHERELL C, TREGEAR A, ALLINSON J (2003) In search of the concerned consumer: UK public perceptions of food, farming and buying local. *Journal of Rural Studies* 19 (2) 233-244.
- WINTER M (2003) Embeddedness, the new food economy and defensive localism. *Journal of Rural Studies* 19 (1) 23-32.